

УДК 101.8:316.421:316.77(045)

Л.Г.Дротянко

МЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Стаття присвячена філософській рецепції місця і ролі етнічного менталітету в процесі міжкультурної комунікації людей, які утворюють полікультурний простір свого суспільного буття в умовах глобалізації.

Вступ

Глобалізаційні процеси, що охопили всі сфери буття світового соціуму, породжують суттєво нові феномени цивілізаційного розвитку. Серед них – феномен мультикультуралізму, який виник на перетині економічних, соціально-політичних, релігійних тощо відносин між країнами, народами, окремими етнічними групами всередині окремих країн і т.п. В умовах глобалізації посилюються імміграційні потоки, які «руйнують» можливості збереження однаціональних держав та змінюють демографічну структуру планети новими ситуаціями вавилонського стовпотворіння... Всупереч сподіванням щодо інтернаціоналізації планети в світі виникають особливі недержавні соціоетнічні об'єднання, так звані діаспори, які зберігають побут, мову та ментальність мігрантів серед інших націй» [1, с.325] Сутність цього феномену досліджується в різних галузях соціально-гуманітарних наук і з різних світоглядних позицій, осмислюються різні його аспекти.

Та найбільше «больових точок» мультикультуралізму, на нашу думку, виникає перш за все в міжкультурній комунікації людей у багатокультурних середовищах, які утворилися внаслідок міграції значних груп етнічних спільнот під впливом стихійних лих, військових дій, релігійних переслідувань тощо. Як справедливо пише І.Валлерстайн, «значна частина мігрантів стараються залишитися в тій місцевості (або принаймні в тій країні), куди вони приїхали. На цьому новому місці проживання вони заводять дітей, які виховуються в культурній традиції країни, де народилися вони самі, а не їхні батьки. Коли говорять про проблеми інтеграції, зазвичай мають на увазі інтеграцію в суспільство саме таких мігрантів та їх нащадків» [2, с.150]. Проте деякі мігранти не бажають інтегруватися в культуру народу, серед якого проживають. Більше того, прагнуть нав'язувати цим народам власні традиції і цінності, що викликає конфлікт на культурному ґрунті. Як це спостерігалось й спостерігається в низці західних країн (Франція, Швейцарія, Велика Британія й інші). Нерідко конфлікти на етнокультурному ґрунті виникають, на наш погляд, через те, що й мігранти, і місцеві жителі не враховують фактор ментальності у міжкультурних стосунках.

Постановка завдання

Оскільки цей аспект є ще недостатньо висвітленим у сучасній філософській літературі, а його актуалізація посилюється глобалізаційними процесами, авторка даної статті поставила за мету виявити особливості впливу ментальності відповідних етнокультурних спільнот на комунікативні процеси в полікультурному соціумі на рубежі ХХ і ХХІ століть.

Основна частина

Загальновідомим є висловлювання С.Хантінгтона в його книзі «Зіткнення цивілізацій», що сучасний світопорядок є заснованим на цивілізаціях: соціуми, що мають культурну схожість, співробітничать один з одним; спроби переміщення соціуму з умов однієї цивілізації в інші й чужі виявляються безплідними; країни групуються навколо провідних або стрижневих країн своїх цивілізацій. Отже, головним у міжкультурних стосунках, на його погляд, є усвідомлення різної культурної ідентичності, яка у нього співпадає з ідентичністю цивілізації [3, с.13]. І якщо раніше цивілізації були розділені часом і простором, то в умовах глобалізації ці перешкоди усунуті. У ХХ столітті «взаємини між цивілізаціями перейшли від фази, яка характеризувалася односпрямованим впливом однієї цивілізації на всі інші, до етапу інтенсивних, неперервних різноспрямованих взаємин між усіма цивілізаціями» [3, с.67]. Автор відмічає й іншу тенденцію у стосунках між різними культурами, зокрема, між культурою Заходу та незахідними культурами, яка стосується проживання представників останніх у країнах Заходу. В даному разі виклик західній культурі йде від тих емігрантів з інших цивілізацій, які відмовляються асимілюватися і продовжують залишатися вірними духовним цінностям, звичаям та культурі своїх рідних країн і передають їх із покоління в покоління [3, с.497]. Такі вияви конфлікту культур спостерігаються нині в США, країнах Євросоюзу, а також на територіях колишніх радянських республік.

Аналізуючи цю тенденцію, Ю.Хабермас розрізняє національну ідентичність і націоналізм. Він пише, що форма національної ідентичності робить необхідним, щоб кожна нація організувалася в державу заради набуття незалежності. Проте в історичній реальності, як правило, відсутні держави з національно однорідним населенням. І коли національна держава підкорює собі національні меншини, це є проявом націоналізму, який породжує боротьбу цих меншин за свої права на національне самовизначення [4, с.120]. Щоправда, тут автор, на нашу думку, ототожнює «націю» і «етнос», адже нація виступає соціально-політичним утворенням безвідносно до етнічного складу громадян, а етнос є носієм певної культури (мови, традицій, звичаїв тощо). Але вже в іншій праці Ю.Хабермас відмічає, що «політична мобілізація «підданих» вимагає й культурної інтеграції населення» [4, с.277], спочатку нашвидку зібраного. Тобто йдеться вже про необхідність створення нацією спільної культури, яка формує культурні символи народу.

Але більшою мірою Ю.Хабермас переймається посиленням етноцентричних реакцій населення у

так званих благополучних суспільствах. Він розрізняє тут «два аспекта: з одного боку, когнітивні дисонанси, які ведуть при зіткненні різних культурних форм до *закалювання* національної ідентичності; з другого – гібридні диференціації, які розмивають порівняно гомогенні життєві форми внаслідок того, що культури окремих країн асимілюють *всесвітню матеріальну культуру*, яка перетворилася на *безальтернативну*» [4, с.288]. На нашу думку, західні країни самі породили цю ситуацію, адже не з власної волі представники слабо розвинених в економічному відношенні країн великими групами мігрували і продовжують мігрувати в країни Заходу. Цей процес є продовженням неоколоніальної політики західних держав. Більше того, останні й тепер продовжують втручання у внутрішнє життя інших країн, посилюючи міжетнічні, міжрелігійні суперечності всередині їх, як це спостерігається на Балканах, на Близькому Сході, в Іраку, Афганістані, в країнах Африки тощо.

Культурна гетерогенність країн породжує новий соціокультурний феномен, який дістав назву «*мультикультуралізм*». Він оцінюється різними дослідниками неоднозначно, оскільки містить у собі не лише позитивні тенденції, але й певні загрози. Так, Ф.Фукуяма ставить під питання можливість виживання універсалістських форм культурної ідентичності «*під атаками з боку принципової віри в мультикультуралізм, яка переходить межі культурної багатоманітності й вимагає заохочення культурних відмінностей*» [5, с. 382–383]. Головна ідея тут ґрунтується на моральному релятивізмі, який полягає в тому, що будь-який окремий набір цінностей не може домінувати в суспільстві.

С.Хантінгтон називає феномен мультикультурності безпосереднім викликом США, оскільки формування американської нації відбувалося на міжкультурній основі, коли носіями різних культур були не лише представники різних етносів і релігій, але й різних рас. Він пише, що впливові групи інтелектуалів у США «*в ім'я мультикультурності обрали об'єктом своєї критики ототожнення США із західною цивілізацією, заперечуючи існування єдиної американської культури, і підтримують расові, етнічні й інші субнаціональні культурні особливості та угруповання*» [3, с.498]. Замість спроби ідентифікувати США з іншою цивілізацією американські мультикультуралісти прагнуть створити країну з багатьох цивілізацій, тобто таку, яка б не належала до жодної цивілізації й була б позбавлена культурного ядра. Тому в самих США точиться постійна сутичка між мультикультуралістами та захисниками західної цивілізації.

Небезпечні наслідки в процесі мультикультуралізації вбачає й російська дослідниця Н.Полякова. Зокрема, вона називає дві загрози, які тамує в собі мультикультуралізація для національної держави. Спираючись на права людини, перш за все на право пересування, різні етнічні групи вимагають встановлення прозорих кордонів і прав бути присутніми й жити в межах будь-яких національно-державних утворень. Окрім того, мультикультуралізм і як принцип, і як практика може мати своїми наслідками для національного і гомогенного соціокультурного прос-

тору національної держави. Іммігрантські етнічні й релігійні групи зберігають свою культурну ідентичність, що не дозволяє їм до кінця проходити процеси асиміляції, а іноді вони чинять активний спротив такій асиміляції. Це призводить до штучних розривів універсального культурно-нормативного простору національно-державної території, до утворення іншопольованих лакунів [6, с.369], а в кінцевому підсумку – до політичних конфліктів на етнокультурному та релігійному ґрунті.

Говорячи про культурну ідентичність етносу, важливо осмислити, що в ній є усвідомлено прийнятним етнічною спільнотою, а що криється в несвідомих елементах етнічної культури й губиться в глибині віків як архетипи культури, що відкрив, як відомо, для наукової громадськості К.Юнг. Культурна ідентичність є ґрунтується на певному типі ментальності, яка містить як усвідомлювані, так і несвідомі культурні коди, визначаючи цілісність життя окремої людини і спільноти, з якою індивід себе ідентифікує.

Поняття ментальності розроблялось і продовжує досліджуватись у психології, антропології, етнології, філософії, структурній лінгвістиці тощо. Дослідники вкладають різний зміст у нього, проте для всіх них неодмінним є те, що ментальність необхідно витікає з культурно-історичного розвитку кожного етносу: природно-географічних умов його життя, побуту, формування міфів, мови, вірувань і т.п. У сучасній філософській літературі ментальність розглядається як «*глибинний рівень колективної й індивідуальної свідомості, який містить і несвідоме; відносно стійка сукупність установок і схильностей індивіда чи соціальної групи сприймати світ у певний спосіб. Ментальність формується залежно від традицій культури, соціальних структур і всього середовища життєдіяльності людини, і сама своєю чергою їх формує, виступаючи породжуючим початком*» [7, с.525]. Таке розуміння вказує на діалектичний характер взаємопородження етнічної культури і ментальності, оскільки культурні форми життя певного етносу виникають внаслідок цілком певних свідомих та несвідомих складових психічної діяльності людей у їх взаємодії і в той же час культурні форми трансформують ментальність даної етнічної спільноти.

Культурні форми кожного етносу містять у собі раціональні й чуттєво-емоційні, усвідомлювані й неусвідомлювані, індивідуальні й колективні моменти. Проте нас цікавить перш за все ті аспекти етнічної культури, які репрезентують етнічну ментальність у процесі міжкультурної комунікації. А оскільки остання існує в просторі мови, з'ясуємо, у який спосіб ментальність людей впливає на характер їх спілкування в полікультурних суспільствах. І зупинимось спочатку на виявленні місця і ролі етнічної ментальності у функціонуванні мови етносу.

Ще В. фон Гумбольдт, осмислюючи культурно-історичні витоки мови певного народу, показав її місце в його культурі. Зокрема, він зазначав, що «*мова є органом внутрішнього буття, навіть самим цим буттям, настільки воно крок за кроком досягає внутрішньої ясності й зовнішнього втілення. Вона всіма найтоншими нитками своїх коренів зростає тому із силою національного духу, і чим сильнішим є*

вплив духу на мову, тим закономірнішим і багатшим є розвиток останньої. У всьому своєму стрункому переплетінні вона є лише продуктом мовної свідомості нації, і тому на головні питання щодо початків і внутрішнього життя мови, – адже тут ми підходимо до витоків найважливіших мовних відмінностей, – взагалі неможливо у належний спосіб відповісти, не піднявшись до точки зору духовної сили і національної самобутності» [8, с.47]. І хоча В. фон Гумбольдт на вживає слова «ментальність», насправді йдеться саме про неї, коли він говорить про «дух народу», «мовну свідомість народу», його «духовну силу і національну самобутність». з наведеного уривку випливає, що мислитель вважав мову народу (а в його працях як синоніми вживаються слова «народ» і «нація») квінтесенцією його самобутності, а в наших термінах – ментальності народу.

Проте етнічна самобутність, ментальність накладає на мову певні рамки, які пов'язані з іншими аспектами ментальності, зокрема із психічним складом, темпераментом народу, символами, що лежать в основі системи його духовних цінностей, зокрема міфів і релігійних вірувань, традицій тощо, на які накладають відбиток природно-географічні й побутові умови його життя. Ментальність формує специфічний тип етнічної культури. Як справедливо зазначали вітчизняні філософи С.Б.Кримський і Ю.В.Павленко, «у системі етносоціального організму культура є насамперед світоглядним самовираженням етноісторичної спільноти людей, яке відображає специфічні умови існування даного колективу у вигляді традицій, сталих ціннісних орієнтацій та нормативних зразків мислення і поведінки людей» [9, с.170]. І всі ці складові ментальності певною мірою виражаються мовними засобами даної етнічної групи.

Проте багато дослідників мови і міжкультурної комунікації відмічають не лише відмінність етнічних мов і культур, але й спільність мовних і культурних форм різних народів. Зокрема, сучасна американська дослідниця польського походження А.Вежбицька пише, що у мовах різних народів існують базові мовні одиниці – примітиви, які є спільними для різних культур і які забезпечують успішну комунікацію між різними культурами. «Існування такої спільної множини примітивів, – зазначає вона, – могло б пояснити «психічну спільність людства», а гіпотеза про те, що лексикон різних мов втілює різні конфігурації цього (спільного) набору, відповідала б за специфічні для кожної культури аспекти мови і мислення» [10, с.297]. До таких вона відносить слова «якщо», «із-за», «не», «весь», «знати», «думати» тощо. На цій підставі відбувається інтеграція мов і культур різних етносів.

В умовах глобалізації майже всіх сфер буття соціуму спільні засади культур народів сприяють взаєморозумінню людей, які належать до різних етносів. Але разом із тим у цих процесах важливо розуміти не лише «сузір'я можливостей етнічного єднання, а й ситуації неможливостей. Адже якщо етнічні колізії зачіпають архетипічний рівень ментальності певних народів, то, в усякому випадку, їх треба не зводити, а розводити (тобто шукати їх автономізацію). І, навпаки, при політичних чи соціальних колізіях етносів із солідним досвідом співіснування

можна сподіватися на подолання будь-яких розбіжностей на шляху їхньої інтеграції» [1, с.212].

Проблема інтеграції етнічних культур суттєво актуалізується в міграційних процесах значної частини етнічних груп в іншопольтурне середовище. З одного боку, в пошуках кращої долі мігранти прагнуть пристосовуватися до культурних реалій своєї нової соціальної ніші, а з другого, – майже на підсвідомому рівні мігранти прагнуть утримати культурні форми свого етносу – мову, звичаї, традиції, обряди, вірування, одяг тощо, які б допомагали зберегти духовну єдність зі «своїми». Через цю дихотомію пристосування мігрантів до нових умов зустрічається з багатьма перепонами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, через які виникає конфронтація між мігрантами й місцевим населенням даної країни. В основі майже всіх видів конфронтації – політичної, релігійної, мовної, соціально-побутової – лежить зіткнення непримиримих менталітетів, корені яких знаходяться у відмінності способів життя їхніх носіїв [11, с.32]. Конфлікти на міжетнічному, міжкультурному ґрунті, на наше переконання, лежать у площині неспівмірності ціннісно-смыслових полів етнічних культур, а отже, – нездатності *сприймати* цінності іншої культури на емоційному рівні ментальності і *приймати* їх – на раціональному рівні.

Найчастіше на заваді порозуміння між представниками різних етносів стають етностереотипи, які виробляються впродовж тривалого періоду життєдіяльності певного народу. Вони є стандартизацією уявлень більшості певного етносу про представників інших або свого етносу, в яких відбувається узагальнення й гіперболізація деяких елементів менталітету відповідних етносів. Як справедливо зазначає Л.П.Крисін, в таких випадках об'єктами оцінки можуть бути національні звичаї й традиції, моделі повсякденної поведінки, риси національного характеру, особливості анатомії, мовлення тощо [12, с.451]. Найбільшою мірою етностереотипи проявляються в міжкультурній комунікації через повсякденне мовлення, в якому свідомо чи несвідомо застосовуються мовні вирази, в яких і виражається позитивне чи негативне ставлення до представників певних етносів.

Як уже відмічалось вище, глобалізація посилює міграційні процеси у світі, що ускладнює повсякденне життя в полікультурних суспільствах. Як правило, полікультурними найчастіше стають західні країни – США й західно-європейські країни. З одного боку, сюди мігрують жителі колишніх колоній цих країн, оскільки вони можуть спілкуватися англійською, французькою, італійською й іншими індоєвропейськими мовами, засвоєними впродовж досить тривалої колонізації їхніх країн. З другого боку, в пошуках більш високого заробітку і кращих умов життя сюди мігрують, найчастіше нелегально, представники східно-європейських країн після розвалу Радянського Союзу і соціалістичного табору. Вони несуть із собою не лише етностереотипи, але й бажання зберегти свою етнічну ідентичність, нерідко пов'язану з певною релігією. В таких полікультурних суспільствах проблема порозуміння, взаємної терпимості, толерантності постає досить гостро, оскільки то в одному місці, то в іншому при найменшому непорозумінні виникають міжетнічні, міжкультурні сутички,

в тому числі й із застосуванням зброї, як це було ще недавно в Англії, Франції, Сполучених Штатах Америки й інших полікультурних суспільствах. А оскільки в основі етностереотипів лежать, як слушно зазначав К.Юнг, «архетипічні форми, які ґрунтуються на інстинктах і виражають їх» [13, с.83], вони рідко усвідомлюються їхніми носіями, бо притаманні самій «психе» (К.Юнг) представників кожного етносу. Саме тому вони найменше піддаються виявленню у повсякденному міжкультурному спілкуванні, а отже, – попередженню соціальних конфліктів на етнічному ґрунті.

Висновки

«Інстинкт самозбереження» спонукає як представників домінуючих етносів, так і іммігрантів – представників інших етносів виробляти у спільному життєвому просторі загальні для всіх нові культурні форми, які б якщо не зближували різні етнокультурні поля, то принаймні сприяли їхньому співіснуванню на засадах взаємної поваги до культурних особливостей кожного етносу. Але при цьому не повинно бути *нарочитої демонстрації* власної самобутності, а тим більше – етно-національної зверхності з боку будь-якої культури. Виробленню спільних культурних форм може сприяти формування мовних засобів, які б репрезентували загальнолюдські принципи співжиття людей, які належать до різних етносів. Така можливість актуалізується в умовах комп'ютеризації всіх сфер соціального буття, коли в процесі комунікації все більше використовуються штучна мова Інтернету, в просторі якого складаються досить усталені групи комунікантів, які, своєю чергою, виробляють специфічну мову спілкування у своєму більш вузькому віртуальному середовищі. Взаємне перехрещення цих просторів усуває ті етнокультурні перешкоди, які заважають нормальній комунікації. Так поступово формуються соціокультурні *традиції* комунікації, спільні для полікультурного

середовища. І не лише лінгвокультурні, але й моральні, естетичні, побутові тощо. Важливу позитивну роль у міжкультурній комунікації багатокультурних суспільств можуть відігравати мас-медіа, які мають акцентувати увагу не на розбіжностях і суперечностях етнічних культур, а на гуманістичних аспектах різних етнокультурних форм, які співіснують у певному соціумі.

Список літератури

1. Крымский С.: Мудрецы всегда в меньшинстве. (Статьи разных лет)/С. Крымский. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 400 с.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – 368 с. / И. Валлерстайн.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2007. – 571 с.
4. Хабермас Ю. Политические работы. / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
5. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2003. – 474 с.
6. Полякова Н.Л. XX век в социологических теориях общества. / Н.Л. Полякова. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
7. Визгин В.П. Ментальность: Новая философская энциклопедия: В 4 т. /В.П. Визгин./ Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С.Степин, заместители предс.: А.А.Гусейнов, Г.Ю.Семигин, уч. секр. А.П.Огурцов. – Т. 2. –М.: Мысль, 2001. – С.525-526.
8. В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
9. Крымський С.Б. Цивілізаційний розвиток людства. – К.: Фенікс, 2007. – 316 с. / С.Б.Крымський, Ю.В.Павленко.
10. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая– М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
11. Перцев А.В. Современный миропорядок и философия толерантности / А.В. Перцев. // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С.29-50.
12. Крысин Л.П. Этностереотипы в современном языковом сознании: к постановке проблемы / Л.П. Крысин.// Там же. – С.450-455.
13. Юнг К.Г. Синхрония: акаузальный объединяющий принцип / К.Г.Юнг. – М.: АСТ, АСТ МОСКВА, 2010. – 347 с.

Л.Г. Дротянко

МЕНТАЛЬНЫЙ АСПЕКТ КОММУНИКАЦИИ В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена философской рецепции места и роли этнического менталитета в процессе межкультурной коммуникации людей, образующих поликультурное пространство своего социального бытия в условиях глобализации.

L. Drotynko

MENTAL ASPECT OF COMMUNICATION IN POLY CULTURAL CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article is dedicated to the philosophical reception of a place and role of mentality in the process of intercultural communication of people, who form their social polycultural environment of being conditioned by globalization.

УДК 17.023.2(043)

Т. Купш

ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ ЛЕКЦИЙ ИММАНУИЛА КАНТА О МОРАЛИ И РЕЛИГИИ В ПОЛЬСКОМ ПЕРЕВОДЕ КШИШТОФА ЦЕЛЕСТИНА МРОНГОВИУША

Гуманитарный факультет Университета Николая Коперника

В статье исследуется первое издание лекций И.Канта о морали и религии в польском переводе Кшиштофа Целестина Мронговиуша.

Введение

В предисловии к «Критике практического разума» Кант делится некоторыми опасениями относительно понимания его работ широкой публикой. Опасения были оправданы, их подкрепляли претен-

зии относительно якобы непонятного языка и новой терминологии работ Канта, которые выдвигали приверженцы так называемой популярной философии. Кант ясно заявляет, что не принимает обвинения в якобы «новом языке» своих работ, так как проблема, которой касается книга, в достаточной